

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ БУТТЯ, ДУХОВНІСТЬ І СВІТОГЛЯД СЕЛЯНСТВА

УДК 94(477:82)“15”

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-137-142

Т. С. Дубляниця

*аспірантка кафедри історії Національного
університету «Острозька академія»*

СЕЛЯНСТВО КОВЕЛЬСЬКОЇ ВОЛОСТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ.

У статті на основі описово-статистичних джерел проаналізовано розвиток селян Ковельщини другої половини XVI ст. Розглянуто категорії селян та їх повинності, розвиток селянського господарства.

Ключові слова: селянство, аграрна реформа, волока, дворище, городники, бояри, сільське ремесло, грошовий та натуральний податок, відробіткова рента.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій. Друга половина XVI ст. — період становлення та розвитку фільваркової системи господарювання, яка була заснована на праці залежних селян. Селянство становило основну виробничу силу даного періоду. Науковці не залишили поза увагою такий важливий аспект. Зверталися у своїх працях до даної проблематики М. С. Грушевський, М. Ф. Владимирський-Буданов, М. В. Довнар-Запольський. Тема селянства і аграрна реформа XVI ст. особливо популярною була в дослідженнях радянських істориків. У своїх працях її розглядали Гуслистий К. Г. [1], Пічета В. І. [2], Леонтович Ф. І. [3], Шекера І. М. [4], Дворецька В. А. [5], Якубський В. А. [6], Мишко Д. І. [7], Бойко І. Д. [8]. Усі вони робили особливий акцент на соціальній боротьбі. В концепції фільваркового господарства становище селян розглядали у своїх працях польські історики В. Куля [9], Я. Рутковський [10], А. Вичанський [11].

Дослідження, яке було б присвячено розвитку селянства Ковельської волості другої половини XVI ст. на сьогодні не існує. Хоча вивчення окремих господарсько-адміністративних одиниць є особливо актуальним сьогодні. Успіх цих досліджень в першу чергу залежить від репрезентативності описово-статистичних джерел. У співвідношенні до інших територій Волині Ковельщина має певний пріоритет, що пов'язано з її перебуванням у володінні королеви Бони та приватновласницьким минулим — перебуванням в руках кн. А. Курбського та його дружини. Звичайно, найбільш інформативними описово-статичними джерелами є інвентарі. Для другої половини XVI ст. це інвентар 1556 р., створений при переході маєностей від королеви Бони до Жигимонта-Августа та інвентар 1590 р., складений при переданні Ковельщини з рук нащадків кн. Курбського

до складу державних володінь. Важливим аспектом є те, що вони стосуються саме початку і кінця другої половини XVI ст., що дозволяє простежити певну еволюцію в зміні становища селян. Для даного періоду збереглися також податкові документи 1576, 1577, 1582, 1583, 1589 рр., але вони залишають поза увагою селянське господарство у зв'язку зі своїм основним призначенням. Хоча, поборовий реєстр 1576 р. містить унікальну господарську інформацію про селянське ремесло. В податковому документі 1583 р. зазначено кількість ланів, городників і ремісників в кожному селі.

Мета статті — простежити розвиток селянства другої половини XVI ст. на прикладі Ковельської волості. Розглянути структуру Ковельської волості, процес розшарування селянства, розвиток селянського господарства, проаналізувати повинності селян.

При проведенні даного дослідження були використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення. Також використовувались спеціальні методи, такі як: системний метод, історико-типологічний, історико-генетичний, порівняльно-історичний.

Виклад основного матеріалу.

Структура Ковельської волості

Згідно інвентаря 1556 року в Ковельському старостві знаходилося 39 поселень, з яких 3 — Ковель, Вижва та Миляновичі — були містами [12, 3, 28, 43]. До Ковельського ключа належало 21 село: Вербка, Бахів, Лаодовля, Облапи, Гошерниче, Мощена, Соколова Воля, Мутвиця Воля, Хлевечле, Осовинська Воля, Туличів, Тишівка, Білин, Скулин, Стеблі, Колодяжне, Колодяжна Воля, Красна Воля, Млинська Воля, Дубно, Волоша [12, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27]. Вижівський ключ включав 9 сіл: Брід, Стара Вижва, Шайно, Грицьковичі, Красноволя, Поридуби, Хотечів, Нуйно, Мощиця [12, 32, 33, 35, 36, 37, 40, 42]. Найменшим був Миляновецький ключ, оскільки тут знаходилося лише 6 поселень: Туровичі, Кличковичі, Ольшаниця, Жилів, Годовичі, Краловичі [12, 44, 45, 46, 47].

Поборовий реєстр 1576 р. вказує на існування на території волості п'яти в'їтівств: мощенського, миляновецького, зарецького, вижівського та поліського [13, 278–320]. До мощенського в'їтівства відносилось 13 сіл (Мощена, Дубова, Бахів, Вербка, Черкаси, Облапи, Сохорче, Гойшин, Клевечко, Довгоноси, Любліна, Осовець, Калиновець) [13, 278–286], до миляновецького — 9 (Годевичі, Клековичі, Ольшаниця, Туровичі, Жилів, Добринськ, Поридуби, Селище, Трубле) [13, 291–296], до зарецького — 9 (Білин, Скулин, Стеблин, Дубенська Воля, Колодниця, Колодяжне, Будища, Дубно, Волохи) [13,

296–303], до вижівського – 2 (Вижівська Воля та Стара Вижва) [13, 307–310], до поліського – 8 (Хотечів, Борки, Мостища, Нуйно, Туличів, Осьмиговичі, Ловища, Сенявка) [13, 314–320].

Певні зміни в структурі волості можемо простежити в інвентарі 1590 р. Особливо стосуються вони Миляновецького ключа, який значно збільшився порівняно з 1556 р. До попередніх сіл додалися Поридуби, Селіща, Требле, Добжинсько, Клевечко, Осовинська Воля, Калинівка, Двугоноші (всього 12 сіл), урочище Мутвицька Воля, де ще не було осілих [12, 163–172]. Можливо пояснити це можна розміщенням у Милянвичах резиденції Курбського [14, 45]. До складу Ковельського ключа входило 16 сіл та 6 урочищ [12, 144–159]. Зменшився також Вижівський ключ, до складу якого входило 5 сіл (Хотечів, Нуйно, Борки, Мостища, Туличів) та 1 урочище Бачова [12, 186–194].

Розшарування селянства

У 1556 р. більшість селян Ковельської волості вже жили на нарізаних ланах. При чому більшість мала у користуванні 1 лан і лише приблизно п'ята частина селян користувалися півланом. Півланові наділи були у с. Вербка, с. Облапи, с. Мощена, с. Хлевечле, с. Стара Вижва, с. Туровичі, с. Кличковичі, с. Ольшаниця [12, 14–15, 17, 18, 20, 33, 44, 45], всього близько 50 господарств. Хоча не у всіх селах була проведена волочна поміра. Частина сіл ще жили дворичним ладом: Білин (13 дворич), Скулин (8 дворич), Стеблі (1 дворич), Хотечів (23 дворича), Нуйно (15 дворич), Мощиця (8 дворич) [12, 22–25, 37–42]. Кількість господарств у кожному окремо взятому дворичі могла бути дуже різною. У дворичі, як правило, в середньому було 2–3 сім'ї. Хоча зустрічаються дворича, в яких було 7 і навіть 9 сімей. Так, в с. Білин на 13 дворичах знаходилося 26, с. Скулин на 8 дворичах – 39, с. Стеблі на 1 дворичі – 8, с. Хотечів на 23 дворичах – 66, с. Нуйно на 15 дворичах – 42, с. Мощиця на 8 дворичах – 12 господарств [12, 22–25, 37–42].

Серед селян також виділена окрема категорія бояр. Тобто, певною мірою привілейованих селян, які виконували військову чи іншу службу. Зокрема, в с. Вербці було 2, с. Облапи – 4, с. Туличові – 3, с. Дубно – 1, с. Поридубах – 10, с. Туровичі – 2, с. Кличковичі – 2, с. Жилові – 2, с. Годовичі – 6 бояр [12, 15, 17, 21, 27, 36, 37, 46, 47, 48]. В окремих випадках вони користувались не одним ланом, а 2 (с. Туличів, с. Годовичі) чи навіть 7 (с. Кличковичі).

Окрему категорію населення складали городники. Городники становили категорію бідних селян, які з тих чи інших причин не мали змоги обробляти великі польові наділи, а лише працювали на своїх городах розміром близько 3 моргів землі. Зокрема, городниками ставали сім'ї, які втратили годувальника (вдова з малими дітьми); прийшли з інших сіл селяни, котрі, якщо й мали якісь статки, то залишили їх на попередньому місці і їм потрібен був час, щоб обзавестись господарством та поліпшити своє матеріальне становище; розорені селяни, а також молоді господарі, які щойно виділилися з батьківського дворича і починали самостійне господарювання.

У Ковельській волості згідно інвентаря 1556 р. городники були представлені в таких селах: Вербка – 11, Бахів – 4, Мощена – 6, Хлевечле – 3, Туличів – 3, Білин – 4, Красна Воля – 2, Шайно – 11, Грицьковичі –

2, Поридуби – 10, Хотечів – 2, Мощиця – 2, Жилів – 1, Годовичі – 1 [12, 15, 16, 19, 20, 21, 24, 27, 34, 35, 37, 42, 44, 46].

Податковий реєстр 1576 р. вказує на користування селянами волокою та півволокою, але порівнюючи з попереднім документом кількість півволочних селян значно збільшилась [13, 278–320]. Практично можна говорити навіть про переважання півволочних. У відсотковому співвідношенні до інших категорій вони становили 33 % селян, в той час коли волочні – 32,7 %. Так само ще залишалися дворичні та півдворичні селяни в с. Осовець, с. Секунь, с. Сушки, с. Городище, с. Хотечів, с. Борки, с. Мостища, с. Нуйно, с. Осьмиговичі та с. Сенявка [13, 287, 312, 313, 314–320]. Разом вони становили 14, 2 %, дворичні – 3,2 % та 11 % – півдворичні відповідно. В реєстрі зазначено 17 бояр, з яких у с. Мощені – 3, с. Облапах – 1, с. Любліні – 4, с. Дубенській Волі – 2, с. Шайно – 1, с. Туличові – 4, с. Осьмиговичі – 2 [13, 278, 281, 285, 299, 311, 318, 320], що становило 2,1 % селян. Більше як у два рази з попереднім описом збільшилась кількість городників до 144 [13, 321–322], які склали 18 % селян, трапляючись практично в кожному другому селі.

Податковий документ 1583 р. не містить даних про розмір наділу, яким користувались селяни, він лише вказує про наявність 14 бояр в Мощені, Облапах, Туровичі, Поридубах, Шайно, Туличові, Дубні, Дубенській Волі, Волохах та 51 городника у Вербці, Черкасах, Одевичах, Клевечці, Добринську, Колодному, Старій Вижві, Красній Волі, Городищі, Смідині, Щешинській Волі, Дубні, Дубенській Волі, Волохах, Любліні [15, 120–122].

Більша диференціація селянства простежується в інвентарі 1590 р., де поряд з волочними та півволочними селянами зустрічаються четвертинники (селяни, що користувались 1/4 волоки), а також селяни, що володіли 1/2 та 2 волоками. Останні зустрічаються вкрай рідко, так само як і четвертинники представлені в с. Бахів та с. Облапи [12, 145, 150]. Півволочні становили близько третини сільського населення, основна маса селян користувалась 1 волокою. Бояри вказані в с. Мощена, Дубова, Облапи, Красна Воля, Шайно, Ольшаниця, Годовіче, Поридуби, Туровіче (разом 27) [12, 147, 149, 150, 157, 158, 165, 166, 169]. Також зазначено лише 12 городників: в Бахові – 2, в Ольшаниці – 3, в Туличові – 7 [12, 146, 165, 194].

Отже, описово-статистичні джерела другої половини XVI ст. демонструють процес впровадження в життя аграрної реформи, переходу від дворичного господарства до волочної поміри. В перші роки впровадження реформи можемо спостерігати існування одразу двох систем. Останній інвентар XVI ст. вже не демонструє дворичних селян. За його даними можна говорити про категорії селян відповідно до частини волоки, якою вони користувалися або городу. Основна маса селян користувалась 1 волокою.

Сільське господарство, ремесло та промисли

Сільське господарство посідало провідні позиції в економіці зазначеного періоду. Його провідними галузями були землеробство і тваринництво, допоміжними – промисли по переробці зерна та продуктів тваринництва, бджільництво, рибацтво та сільське ремесло. Провідні позиції в землеробстві

займало зернове господарство. Перше місце серед посівних площ посідало жито або овес. Пояснюється це тим, що жито було основним продуктом для харчування селян, а овес – основним кормом для худоби. Крім того ці культури були менш вибагливі до якості ґрунтів. Найбільш рентабельною культурою була пшениця, але вона потребувала кращого ґрунту [8, 57]. Ячмінь теж відігравав значну роль в тогочасному господарстві, хоч не займав такого великого ареалу, як жито, овес чи пшениця. Він призначався для продажу, соломи для худоби, для вживання в їжу людьми, а головним чином для виготовлення пива [11, 141]. Сіяли також просо, гречку, горох.

Проблемою залишається те, що описово-статистичні джерела Ковельщини другої половини XVI ст. не містять інформації про селянське господарство, що пояснюється їхнім основним призначенням. Робити певні висновки можна лише з описів натуральних повинностей селян. Інвентарі зосереджені на описі урожайності фільварків. Хоча інвентар 1556 р. подає сумарний урожай ковельських фільварків за 1555 р. Урожай жита був найбільшим – 1736 кіп, вівса – 1141S, ячменю – 96, пшениці – не зазначений, сказано лише, що залишилось 47 кіп, гречки – 91, проса – 57/20, гороху – 54, конопель – 15 [12, 48, 49]. Інвентар 1590 р. наводить кількість зібраного, залишеного на висів і призначеного на продаж збіжжя для кожного з 8 фільварків окремо. Наприклад, урожайність у Грицьковецькому фільварку була наступною: жито – 300 кіп (умолот – 150 мац, на насіння – 40, урядника та фільваркову челядь – 15, до продажу – 95 по 20 грош), пшениці – 30 кіп (умолот – 15 мац, на насіння – 3, для урядника – 2, на продаж – 8 по 40 грош), ячменю – 30 кіп (умолот – 10, на насіння – 7, продаж – 3 по 12 грош), вівса – 250 кіп (умолот – 125, на насіння – 23, на урядника – 12, продаж – 90 по 10 грош). Гречки, проса та гороху тут ледве на насіння вистачало [12, 155–156].

Інвентар 1590 р. вказує на проблему якості ґрунту для Ковельщини. Зокрема, в с. Бахові неосілими були 16 волок через погані ґрунти, в с. Дубова люди не хотіли приймати волоки через поганій болотистий ґрунт, та сама проблема існувала в урочищі Березники, де було виміряно 25 волок які люди не прийняли, в урочищі Рутка – ґрунти дуже погані, не було на чому садити селян [12, 145, 148, 154, 155].

Займалися селяни окрім рільництва та тваринництва допоміжними промислами – рибальством та бортництвом. В інвентарі 1556 р. серед переліку городників села Вербка зустрічаємо риболова замкового [12, 15]. Про розвиток бортництва свідчить медова данина, яку сплачували селяни, особливо ті, які жили дворищним ладом. Інвентар 1590 р. вказує по 1 риболову в с. Красна Воля, Ольшаниця та 2 – в Хотешові [12, 156, 165, 186]. Також по одному бортнику було в с. Шойно, Годовіче, Селіще та по 2 – в Клевечко та Туличові [12, 159, 166, 167, 171, 193].

Із зерновим господарством були пов'язані промисли з переробки зерна на борошно, пиво, горілку. Зокрема, в 1556 р. млини знаходилися в с. Біліні, с. Млинівській Волі, с. Хотечові, с. Нуйно, с. Годовичі [12, 24, 27, 40, 42, 48], корчма – в с. Шайно, корчма і броварня – в с. Краловичі [12, 34, 47]. В 1576 р.

млини були у вже вище перерахованих селах, а також Вербці, Красній Волі, Туровичах, Волохах, Секуні, Городищі, Колодниці, Туличові, Осьмиговичах [13, 277–278]. За інвентарем 1590 р. – в Облапах, Гойшні, Красній Волі, Жилові, Нуйно, по 2 – в Хотешові та Туличові [12, 150, 151, 157, 170, 189, 191, 194]. Крім того згадується професія мельника в Годовіче та Туровіче [12, 165, 169].

Дані 1590 р. свідчать, що селяни Ковельщини були задіяні в поширених в ті часи поташній та залізорудній промисловості. Зокрема, серед селян в с. Мощена згадується будник [12, 147], а в с. Облапи і с. Гойша – рудники, а також сказано про наявність рудні [12, 150–151].

За свідченнями І. Д. Бойка Волинь займала друге місце після Руського воєводства за розвитком сільського ремесла [8, 97]. Найбільш поширеним видом ремісничої діяльності на селі було ткацтво. Більшість селян мала свою власну сировину для домашнього вироблення одягу. Хоч в документах другої половини XVI ст. для Ковельщини серед селян не згадуються ткачі, це не означає, що вони не займалися цим видом діяльності, просто ймовірно ткацьке виробництво не відокремилось від землеробства і селянин не перетворився остаточно на ремісника. Необхідність виготовлення посуду зумовила поширення гончарного виробництва. Велике місце серед селянського ремесла займала обробка дерева, особливо колісницьке та бондарське ремесло. Часто в джерелах згадується ковальство.

Інвентар 1556 р. не містить відомостей про сільських ремісників, лише серед селян с. Мощена згадується мідник, а с. Хотешів – коваль [12, 18, 37]. Унікальним з точки зору розвитку сільського ремесла є поборовий реєстр 1576 р. За цим документом в селах мощенського в'їтвіства було 33 ремісники. Більшість з них були бондарями – 18, далі йшли колесники – 12, а також коваль, гребінник і кушнір [13, 285–286]. В милянцевецькому в'їтвістві зазначено 28 ремісників, щоправда не вказано на вид ремесла яким вони займалися, зазначено лише коваля [13, 295–296]. 56 ремісників було в селах зарецького в'їтвіства: бондарі – 17, колодеї – 13, коновники – 12, колесники – 5, теслі – 2, горщарі – 2, а також коваль, токар, ситник, мисник і мельник [13, 301–303]. Ремісників вижівських сіл було 9: 4 колесники, швець, горщар, колодей, коваль і кушнір [13, 306].

Податковий документ 1583 р. хоч і не вказує на ремісничі спеціальності, але зазначає 8 ремісників в Біліні, 7 – в Скуліні і Стеблі, по 3 – в Колодажному, Старій Вижві, Смідині, Щешинській Волі, по 2 – в Облапах, Туличові, Хотечові і по 1 – в Мощені, Дубовій, Городищі, Секуні і Сушках, Мостищі і Бакові, Нуйні [15, 120–122]. Всього 39 ремісників.

В інвентарі 1590 р. в основному згадуються ремісничі спеціальності теслі та ковалі. Зокрема, 3 теслі було в с. Мощена, по 2 – в с. Дубова, с. Красна Воля, по 1 – в с. Поридуби, с. Селіще, с. Мощиці [12, 146–148, 156, 167–168, 189]. Ковалі були в с. Мощена, с. Скулин, с. Шайно, с. Длугоноші, с. Хотечові та с. Нуйно [12, 147, 152, 157, 172, 188, 191]. Тобто, спираючись на ці показники, а також дані вищевказаних джерел можемо зробити висновок, що найпоширенішими серед ковельських селян були ремесла пов'язані з переробкою дерева та металу.

Звичайно, важко говорити про розвиток селянського господарства у зв'язку з малою інформативністю джерел щодо даного аспекту. В основному судити про нього можемо з огляду на розвиток фільваркового господарства, а також з повинностей селян.

Повинності селян

Актуальним питанням історії селянства в XVI ст. є його повинності. Вони поділялись на грошову, натуральну та відробіткову ренту. Для різних категорій селян їх розмір був відмінний, з урахуванням економічних можливостей кожного. Інвентар 1556 р. не містить відомостей про відробіткову ренту та її тривалість (кількість днів). Лише для села Вербка вказано, що «робити кожного дня повинні» [12, 15]. Стосовно грошових та натуральних повинностей, то вони в інвентарі розписані чітко окремими пунктами в кінці опису кожного села. Зумовлено це, звичайно, тим, що описувачів цікавила насамперед кількість отриманих доходів. Найчастіше чинш з лану становив 10 грошів, лише в с. Колодяжній Волі – 20 грошів [12, 26], с. Ольшаниці – 4 гроші [12, 45], с. Туличові, с. Тишівці, с. Красній Волі, с. Дубно – по 6 грошів [12, 22, 27]. Грошова повинність була також представлена виплатою воловщизни та сторожового. Часто грошовий чинш замінювався бранням меду. За підрахунками І. Д. Бойко, в середньому з родини-господарства стягувалися 53 грошів і 3 липівки меду (або 1 злотий 12 грошів) [8, с. 157]. В якості натуральної данини давали овес, жито, гусей, курей та ін. Вівса найчастіше давали 4 маці, хоча в с. Туличові та с. Ольшаниці – по 2 маці [1, 22, 45], а с. Грицьковичах – 1 мацу [12, 35]. Жита – півмаці, і лише в с. Шайно – по маці [12, 34].

Податковий реєстр 1576 р. фіксує грошовий податок з волоки в розмірі 20 грошів, з півволоки, відповідно – 10 грошів, з городників – 4 гроші. Окремі городники, поряд з якими було зазначено про їхнє убозтво платили з городу по 2 гроші. Бояри зі служби сплачували 20 грошів [13, 278 – 320].

Вищою була грошова повинність з волоки в 1590 р. Крім того вона була різною для багатьох сіл. Найбільше з 1 волоки – 45 грошів – платили селяни в Ольшаниці [12, 165]. В більшості сіл (Моцена, Дубова, Красна Воля, Шайно, Годовиче, Поридуби, Селіща, Туровиче, Клевечко, Длугоноші) селяни платили з волоки по 36 грошів [12, 146, 148, 156, 157, 165 – 169, 172]. Грошовий чинш в Жилові та Туличові складав 30 грошів, в Облапах – 24 гроші, в Бахові – 22, і найменше в Гойшині – 12 [12, 145, 149, 151, 170, 193].

Навідміну від попереднього інвентаря, інвентар 1590 р. містить відомості про розмір відробіткової ренти. В селах Ковельського та Вижівського ключів вона дорівнювала трьом дням на тиждень, а в Милянцевському ключі – 4 дні на тиждень [12, 145 – 194]. Також селяни в більшості сіл повинні були надавати підводи «коли потреба» [12, 146 – 191].

В якості натуральних данин давали по одній гусці, по дві курки та по десять яйць, в багатьох селах, особливо Вижівського ключа, – медову данину. Лише щодо селян Туличова вказано, що повинні давати по 2 маці вівса [12, 194].

На основі використаних описово-статистичних джерел другої половини XVI ст. можна простежити еволюцію грошової ренти, яку сплачували з волоки. Зміни, які відбулися в натуральній повинності

простежити вже набагато складніше у зв'язку з неповною інформацією в джерелах. Тоді коли еволюцію відробіткової повинності – взагалі не можливо. Можна лише зазначити, що на кінець XVI ст. вона коливалася від 3 до 4-х днів на тиждень.

Висновки Отже, дослідження розвитку селянства Ковельської волості другої половини XVI ст. ґрунтується на використанні описово-статистичних джерел, передусім інвентарів 1556 р. та 1590 р., поборових реєстрів 1576 р., 1583 р. Непогана забезпеченість Ковельщини цим видом джерел порівняно з іншими територіями північно-західної Волині робить особливо актуальним дослідження становища селян цього регіону.

В даний період в Ковельській волості знаходилося трохи більше як 30 сіл, відповідно до джерел різна кількість в окремі періоди, які входили до Ковельського, Вижівського та Милянцевського ключів. На початку другої половини XVI ст. Милянцевський ключ був найменшим, але ситуація змінилася в кінці століття, внаслідок включення до нього сіл, які належали раніше до Вижівського ключа.

Селяни Ковельщини за розміром землі якою вони користувались поділялись на волочних, півволочних, дворичних, півдворичних селян, городників, а також бояр. У зв'язку з проведенням волочної поміри кількість дворичних та півдворичних селян поступово зменшувалася, а на 1590 р. взагалі дана категорія зникла. Так само збільшувалася кількість селян які володіли половиною волоки. Якщо за інвентарем 1556 р. вони становили приблизно п'яту частину, то 1590 р. – третину. Також з'являються селяни, які володіли лише чвертю волоки. Зовсім невеликий відсоток становили бояри, тобто селяни які виконували різні служби та городники.

Селянське господарство передусім було представлене землеробством та тваринництвом, про розвиток яких джерела вкрай скупи на інформацію, оскільки ревізорів передусім цікавило господарство фільварків. Робити певні висновки про нього можемо лише на основі відомостей про натуральні повинності селян. Важливе місце в господарстві займали медовий та рибний промисли, а також промисли по переробці зерна. Розвивалося в селах Ковельщини також ремесло. Особливо цінну інформацію про нього надає податковий реєстр 1576 р., який виділяє організацію сільських ремісників, об'єднаних у вїтївства, до складу яких входило 126 ремісників. Найпоширенішими серед них були промисли по обробці деревини.

Повинності селян були представлені грошовою, натуральною та відробітковою рентою. Джерела дають можливість простежити еволюцію грошової ренти, яка рухалась у напрямку збільшення, в основному від 10 грошів з лану в 1556 р. до 20 грошів з волоки в 1576 р. та 36 грошів – в 1590 р. Зміни в натуральних повинностях простежити набагато важче, оскільки вони були різними в різних селах і не завжди зазначалися в джерелах. Відомості про відробіткову ренту містилися лише в інвентарі 1590 р., і становили 3 – 4 дні на тиждень.

Зміни які відбувалися в розвитку селянства Ковельщини протягом другої половини XVI ст. в основному були пов'язані з проведенням та реалізацією в життя аграрної реформи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гуслистый К. Колонизация Украины и закрепощение крестьян в XVI и в первой половине XVII столетия / К. Гуслистый; ред. В. Смольный. – 226 с.
2. Пичета В. И. Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве / В. И. Пичета. – Москва, 1958. – 548 с.
3. Леонтович Ф. Крестьяне Юго-Западной России по литовскому праву XV и XVI столетий / Ф. Леонтович. – К., 1963 – с. 90
4. Шекера И. М. Усиление закрепощения крестьян и антифеодальные движения на Правобережной Украине во второй половине XVI в.: автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук / И. М. Шекера. – К., 1961. – 16 с.
5. Дворецька В. А. Польские крестьяне с конца XVI по конец XVII века: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. / В. А. Дворецька. – Л., 1958. – 18 с.
6. Якубский В. А. Проблемы аграрной истории позднесредневековой Польши / В. А. Якубский. – Ленинград, 1975. – 118 с.
7. Мишко Д. І. Соціально-економічні умови формування української народності: становище селян і антифеодальні рухи на Україні в XV – першій пол. XVI ст. / Д. І. Мишко – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1963. – 292 с.
8. Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII століття / І. Д. Бойко. – Львів, 1963. – 328 с.
9. Kula Witold. Problemy i metody historii gospodarczej / Witold Kula. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe, 1983. – s. 786
10. Rutkowski Jan. Historia gospodarcza Polski (do 1864) / Jan Rutkowski; y przedm. Witolda Kuli. – Warszawa: Księżka i Wiedza, 1953. – 568 s.
11. Wyczacski Andrzej. Studija nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500 – 1580 / Andrzej Wyczacski. – Warszawa: Państw. Wydawn. Nauk, 1960. – 285 s.
12. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). – Ф 1 (Скарб коронний). – Оп. 1. – Спр. 4. – 196 арк.
13. Ерусалимский К. Ю. Реестр налоговых выплат с Ковеля и Ковельской волости 1576 г. / К. Ю. Ерусалимский // Весник университета Дмитрия Пожарского. – № 2 (6). – Москва, 2017. – С. 248 – 323
14. Атаманенко В. Б. Описово-статистичні джерела XVI – XVII ст. з історії Ковельщини / В. Б. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. – Луцьк, 2003. – Ч.1. – С. 44 – 46.
15. Zrydla dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. XIX. – 485 s.

References:

1. Guslistiy K. (n. d.) The colonization of Ukraine and the enslavement of the peasants in the XVI and in the first half of the XVII century (in Rus.)
2. Picheta V. I. (1958). Agrarian reform of Sigismund-August in the Lithuanian-Russian state. Moscow: Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR (in Rus.)
3. Leontowich F. (1963) Peasants of South-West Russia according to Lithuanian law of the 15th and 16th centuries. Kyiv (in Rus.)
4. Shekera I. M. (1961). Strengthening of the enslavement of the peasants and anti-feudal movements in Right-Bank Ukraine in the second half of the 16th century. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (in Rus.)
5. Dworetzka V. A. (1958). Polish peasants from the end of the XVI to the end of the XVII century *Extended abstract of candidate's thesis*. Leningrad: Leningrad National pedagogical Institute (in Rus.)
6. Yakubskiy V. A. (1975). Problems of agrarian history of late medieval Poland. Leningrad (in Rus.)
7. Myshko D. I. (1963). Socio-economic conditions for the formation of Ukrainian nationality: the situation of peasants

- and anti-feudal movements in Ukraine in the XV – the first half of the XVI century. Kyiv: Academy of Sciences URSS (in Ukr.)
8. Bojko I. D. (1963). Peasantry of Ukraine in the second half of the XVI - the first half of the XVII century. Lviv (in Ukr.)
 9. Kulia Witold. (1983). Problems and methods of economic history. Warsaw: Wydawnystwo Naukowe (in Pol.)
 10. Rutkowsky Jan. (1953). Polish economic history (up to 1864). Warsaw: Ksionska i Wedza (in Pol.)
 11. Wychansky Andrej. (1960). Study of the noble manor in Poland in the years 1500 – 1580. Warsaw: State Scientific Publishing House (in Pol.)
 12. Central State Historical Archive of Ukraine in the city of Kiev. Stock 1. Description 1, Case 4. (sheet 196)
 13. Jerusalemkiy K. (2017). Register of tax payments from Kovel and Kovel'sky region 1576. *Vesnik universiteta Dmitriia Pozharskogo (Bulletin of Dmitry Pozharsky University)*, 2(6), 248 – 323 (in Rus.)
 14. Atamanenko V. B. (2003). Descriptive-statistical sources of the XVI – XVII centuries from the history of the Kovel land: Mynule i suchasne Volyni i Polissia: Kovel i kovelchany v istorii Ukrainy ta Volyni (Past and present of Volyn and Polissya: Kovel and Kovelchans in the history of Ukraine and Volhynia). (Part 1). (pp. 44–46). Lutsk (in Ukr.)
 15. Jablonowskiy A. (1889). Historical sources. (Vol. XIX). Warsaw (in Pol.)

T. Dublianytsia

PEASANTRY OF KOVEL VOLOST IN THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY

Introduction: the process of implementing the agrarian reform of the 16th century and its impact on the development of the peasantry of a particular region (in this case, Kovel region). The results of the study are also interesting due to the fact that Kovel region had experience in both state-owned and private-ownership possessions. It belonged to Prince Kurbsky and his descendants from 1564 to 1590.

Purpose: to trace the development of the peasantry of the second half of the 16th century on the example of Kovel region; to consider the structure of the Kovel Volost, the process of stratification of the peasantry, the development of the peasant economy, and to analyze the obligations of the peasants.

Methods: systematic, historical-typological, historical-genetic and comparative-historical methods were used in the study.

Results: the development of the peasants of the Kovel land in the second half of the 16th century was analyzed in the article. The categories of peasants and their duties, as well as the characteristics of the peasant economy and craft are investigated in this work. The peasants were classified according to the size of the land they were using. Determine the percentage of individual categories was on attempt. Agriculture, cattle breeding, fishing, hunting, grain processing, ore mining, potash production are described as the main occupations of peasants. The main handicraft specialties of the peasants were clarified and their representation in villages of the region was shown. The size of the monetary tax, the natural factor, the working rent is considered. The evolution of the money tax has been followed.

Originality: the development of the peasantry of the Kovel region of the second half of the 16th century was analyzed for the first time. Descriptive and statistical

sources have been used in the study of this problem. There are unpublished inventories of 1556 and 1590. The first was created at the transfer of possessions from Queen Bona to Zhigimont Augustus. The second – when the region returns from the descendants of Kurbsky to the state possessions. Published tax registers of 1576, 1583 were used in the research. These sources make it possible to trace the evolution of the situation of the peasants during the second half of the 16th century, since they were created in different periods of the studied time.

Conclusion: the results of the research can be used to study the peasantry of the northwestern part of Volyn, as this region is poorly equipped with descriptive statistical sources. Also, the results of the study can be used to compare the development of peasants in other regions. The study is important in connection with the priority study of the situation of peasants throughout the state, and not separate economic and administrative units in the past.

Keywords: peasantry, agrarian reform, townships, courtyards, gardeners, boyars, rural crafts, monetary and natural tax, working rent.

УДК 930.2:477.4(058.244)«19–20»

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-142-147

Ю. П. Присяжнюк

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО НАДДНІПРЯНЩИНИ ПІЗНЬОІМПЕРСЬКОГО ПЕРІОДУ: ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню «незручної» проблеми – формування модерних типів ідентичності українського селянства Наддніпрянщини останнього періоду існування Російської імперії. Враховуючи ймовірну множинність розвитку подій, автор намагається оптимізувати науковий підхід до інтерпретації тих варіантів тотожності, які виявляли свою найбільшу живучість.

Ключові слова: селянство, інтелігенція, Наддніпрянщина, уявлення, інтерпретація, російський націоналізм, ідентичність.

Постановка проблеми. На перший погляд проблема видається штучно надуманою, адже пропонуване трактування селянства як «українського», означає, що автор уже завчасно визначився з його ідентичністю. Причому незалежно від того, об'єднав цим терміном усю сільську людність великого регіону чи навпаки – виокремив із неї селян за етнічною ознакою. І хоча саме такі підходи зазвичай домінують в історіографії, проте вони вже не можуть задовольнити сучасних дослідників, позаяк обидва випадки помітно хибують невиправданим спрощенням.

Справа в тому, що і «об'єднавча», і «сепараційна» інтерпретаційні моделі не наближають нас до суспільних реалій пізньоімперського періоду. Вони лишаяються даниною націоналізованому дискурсу (не важливо більше російському чи українському), пізнавальний потенціал якого в умовах постмодерних і наступних після них досконаліших дослідницьких

практик істотно підважений. Власне через використання цих підходів є підстави переглянути одне з принципових питань, яке давно стоїть на порядку денному селянознавчих студій – простежити і з'ясувати ідентичність селянства Наддніпрянщини, яке історики чи звично йменують «українським», чи навпаки – свідомо відмовляються від вживання такої назви. Перший пізнавальний досвід такого авторського осмислення цього питання датований 2008 р. [1].

Методологічною особливістю розвідки є явище мультиінтерпретаційності. Це, зокрема, означає, що основну увагу доводиться приділяти не так аналізу джерел, як давати раду розмаїттю вже напрацьованого історіографічного досвіду. Утім, із огляду на надання пріоритету інтелектуальній епістемологічній парадигмі, ці два сегменти наукового пошуку можуть співпадати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До таких публікацій передусім належить наукове видання Р. Орищенко «Релігійний світ українських селян другої половини XIX – першої третини XX ст.», яке щойно побачило світ [2]. Серед міркувань автора, які привернули нашу увагу, є положення про історичну свідомість селянина як «здатність сільської людини пізнавати навколишній світ та саму себе за допомогою розуму, мислення, унаслідок чого формується інтелектуальний простір особистості» [2, 63]. Такою ж слушною є думка про те, що «первинні факти, власне самі життєві реалії таки добре приховані, а відтак і викривлені в індивідуальних і групових ідентичностях», що потребує «аналізу мережі колективної пам'яті», яка своєрідно зафіксована «в культурі, мові, мистецтві, письменстві, спогадах, молитвах, промовах, поодиноких репліках» [2, 20]. Спираючись на положення, котрі містяться в доробку польської дослідниці Е. Доманської, Р. Орищенко сформулював і почасти вирішив складну проблему релігійності наддніпрянського селянства другої половини XIX – початку XX ст., обравши критеріями її аналізу «види історичної ідентичності» [3]. Цікаво, що навіть коли мова зайшла про трансформаційні процеси села початку XX ст., автор не вважав за потрібне визначати тотожність його мешканців таким мірилом як «українці». Треба думати, що на той час ця назва не стала формою самопізнання тутешнього селянства, але не будемо поспішати з остаточними висновками.

Крім того, до останніх досліджень, які так чи так стосуються різних аспектів заявленої нами проблематики, належать праці українських істориків Л. Зашкільняка [4], В. Масненка [5], С. Корновенка [6], також польських колег А. Стемпніка [7], Т. Вісліча [8], згаданої вище Е. Доманської. Автором опрацьовано й почасти використано міркування теоретичного характеру, окремі результати наукових розвідок Д. Бовуа, А. Граціозі, О. Михайлюка, Ю. Котляра, О. Приймака та інших сучасних селянознавців.

Мета статті полягає в з'ясуванні малодослідженої проблеми ідентичності селянства Наддніпрянщини пізньоімперського періоду (доби правління останнього імператора династії Романових – Миколи II), передусім – як у «націоналізованих» уявленнях тогочасних еліт відображалася його етнокультурна сутність.

Виклад основного матеріалу. Проблема ідентичності наддніпрянського селянства